

Çin: İlkel Birikimin ve Üçüncü Serfliğin “Mucizesi”*

Serdal BAHÇE**

Akademik iktisat yazını yıllarca Asya'nın yükselen ekonomilerinin başarılarıyla ilgili çalışmalarla beslendi. İktisat literatürünü oluşturan, hem soldan (Amsden, 1992, Kwon, 1994 ve Lall, 1994) hem de sağdan iktisatçılar (Collins, 1990, Krueger, 1990, Lucas, 1993) için bu başarılar oldukça ilham vericiydi. Ancak Asya'nın başarı örneklerinin 1990'ların ikinci yarısında yaşadığı kriz Asya-sever iktisat literatüründe, kısa süreli de olsa, sessizliğin hüküm sürmesine yol açtı. Görünürdeki kayıplar çok büyüktü (Wade ve Veneroso, 1998, Wade 1998, ve Lauridsen, 1998).

Bu sessizlik Çin'in gecikmiş bir şekilde keşfedilmesiyle bozuldu. Çin, yükselen Asya ekonomileri zincirinin son halkası olarak iktisat yazınındaki yerini aldı. Ancak Çin'in geleneksel hakim iktisat okulu tarafından algılanışıyla diğer Asyalı örneklerin algılanışı arasında ciddi farklılıklar vardır. Temelde bu farklı algılanış üç nedene dayanmaktadır. Birincisi, iktisat yazınının büyük bir bölümünün Anglo-Amerikan iktisatçılar tarafından oluşturulmasından dolayı bu yazın büyük ölçüde Anglo-Amerikan hegemonik düzenin hassasiyetlerinden ve tehdit algılamalarından etkilenmektedir. Çin pek çok konuda (İran ile nükleer destek anlaşması, Tayvan, Kuzey Kore ile ilişkiler) bu hegemonik düzenin orkestrasyonunun dışında gibi

* Bu makalenin çeşitli taslaklarını okuyarak değerli görüş ve önerilerini esirgemeyen Meltem Kayıran Dikmen'e, Benan Eres'e, Ahmet Haşim Köse'ye ve Mülkiye Dergisi hakemlerine teşekkürü bir borç bilirim.

** Dr. AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi.

görülmektedir. İkincisi, Çin hem demografik hem de askeri olarak diğer Asya Kaplanları ile karşılaştırılamayacak kadar büyük bir güçtür ve bu durum şu anda genel kabul gören yeni-realist uluslar arası ilişkiler kuramlarına göre yeni bir tehdit tanımlaması gerektirmektedir.¹ Son olarak, pek çok kapitalist ülkede hem işveren hem de işçi kuruluşları Çin'den gelen görülmemiş ölçüdeki rekabetten rahatsızdır ve bu akademik dünyayı da etkilemektedir. Bunlardan dolayı iktisat yazınında Çin, diğer Asyalı başarı örnekleri ile karşılaştırılınca daha şüpheli bir şekilde ele alınmaktadır. Kuşkusuz bu durum Çin'in önemini azaltmamaktadır; en azından Çin ile ilgili ekonomik veriler buna engel olmaktadır. Şu anda Çin yıllık GSMH bazında ABD'nin ardından ikinci sıradadır. 2005 yılında toplam cari işlemler fazlası 160 milyar dolar civarındadır. Yine 2005 yılında Çin'e yabancı doğrudan yatırım miktarı 80 milyar dolar civarındadır.² Çin yıllık toplam uluslararası sermaye akımlarının yüzde beşinden fazlasını çekebilen tek az gelişmiş ülkedir. Toplam istihdam edilebilir nüfusu 2002'de 770 milyona dayanmıştır ve bunun yaklaşık 370 milyonu tarımsal olmayan istihdamdır (Brooks ve Tao, 2003). Çin'in ABD'ye karşı cari işlemler fazlası 100 milyar doları aşmıştır.³

Çin 'mucizesini' yaratan faktörler üzerine geniş bir literatür yaratılmıştır. Ortak kabul gören faktörler arasında Çin hükümetinin davetkar politikaları, iç pazarının büyüklüğü, Çinli diasporanın Çin'e yatırım konusunda ısrarı, Çin'in diğer yükselen Asya ekonomilerine yakınlığı, yabancı doğrudan yatırım bulunmaktadır. Hiç kuşkusuz en önemli faktör düşük maliyetli emek gücünün bol miktarda arzıdır. Bu yazı Çin'de bol miktarda, düşük maliyetli emek gücünü yaratan ve idame ettiren mekanizma üzerinde duracaktır. Bu mekanizmayı açıklamakta iki kavrama başvurulacaktır: *Üçüncü serflik ve ilkel birikim*.

Bu yazının temel tezi şöyle özetlenebilir: Çin'de kapitalist restorasyonun 'başarısı', işgücünün miktarını arttıran ve ücretini düşüren bir üçüncü serflik rejimini yabancı sermaye akımları ve kapitalist üretimin küreselleşmesi tarafından payandalanan bir ilkel sermaye birikimi süreciyle birleştirmekteki maharetinden kaynaklanmaktadır.

¹ Bu konuda en aydınlatıcı kanıt, Amerikan yeni muhafazakarlığının temel belgelerinden olan, *Rebuilding America's Defenses: Strategy, Forces and Resources for a New Century* isimli rapordur. <http://www.newamericancentury.org/RebuildingAmericasDefenses.pdf>.

² Bkz. IMF, *International Financial Statistics (IFS) Online*, (www.imfstatistics.org).

³ Ekonomik mucizeyi yaratan dinamiklerin ayrıntılı bir incelemesi için Hart-Landsberg ile Burkett'in *Çin ve Sosyalizm: Piyasa Reformları ve Sınıf Çatışması* isimli kitabına bakılabilir. Bu kitapta yazarlar, neoklasik teorinin öncüllerinden kalkarak Güney Doğu ve Doğu Asya tarzında bir kalkınma modelini savunan ilerici iktisatçıların tezlerini eleştirmektedirler. Yazarlar, temel olarak birbirleriyle ilintili üç tez ileri sürmektedirler: Birincisi, Çin'deki özelleştirmeler, serbestleştirmeler ve yabancı sermayeye dayalı hızlı sanayileşme, nüfusun pek küçük bir bölümü için zenginlik, büyük bir bölümü için ise yüksek bir sosyal ve ekonomik maliyet yaratan istikrarsız bir büyüme süreci ortaya çıkarmıştır.

Ancak bu maharet tarihsel olarak eşsiz değildir, sadece türdeşleriyle karşılaştırıldığında boyutu çok daha büyüktür.

Yazının bir sonraki bölümünde insanın zorunlu metalaşması çerçevesinde ilkel birikim ve üçüncü serflik kavramları daha derinlikli bir şekilde ele alınmaktadır.⁴ Yazının üçüncü bölümünde “özgürleştirilmiş” işgücü ordusunu yaratan süreç olarak ilkel birikim ele alınacaktır. Dördüncü bölümde ise ilkel birikim sürecinin ikinci işlevini, yani sermaye birikimine katkıda bulunma işlevini nasıl yerine getirdiği anlatılacaktır. Beşinci bölümde ele alınan *Üçüncü serflik* kavramı yeni işgücü süreçlerini betimlemek için kullanılacaktır.

İNSANIN ZORUNLU METALAŞMASI

Sermaye metalar arası ilişkiden öte, kişiler arası ilişki formudur. Üretim ilişkileri sermayeyi bir süreç olarak kişisel ve kurumsal ilişkilerin ağından süzerek materyal bir hale getirir. Sermayenin ortaya çıkması ve kendini kesintisiz yeniden üretim döngüsünün kucağına atabilmesi için belirli bir formdaki kişisel ve kurumsal ilişkilerin oluşturulmuş olması gerekir. Ancak bu ilişkiler ağının belirli bir bölümü ortaya çıktığında sermaye bütün momentlerinin (para sermaye, üretken sermaye kendi içinde birliği olarak ortaya çıkma yetisine sahip olacaktır. Sermayenin üretken momenti, sermaye işgücü ile karşılaşarak onun iş yapabilme kapasitesine özgürce el koyabilirse gerçekleşmiş olacaktır. Çünkü ancak bu durumda emek, sermayenin kendi kullanım değeri olarak işlev görebilecektir (Marx,1993:297). Bu kullanım değeri ise sermayenin kendi kendini genişleterek yeniden üretebilmesine olanak sağlar. Kısacası, sermayenin bütün ihtişamıyla ortaya çıkabilmesi için özgürce temellük edebileceği bir emek gücü kitlesine ihtiyacı vardır. Bu anlamda, bir bütünlüğün farklı, fakat ayrılmaz parçaları olarak, emek ve sermayenin ortaya çıkışları da tarihsel olarak ayrılmaz süreçlerdir. Sermaye birikiminin gelişmesi insanın metalaşması ile mümkündür. İnsanın metalaşması, emeğin sermayenin kullanımını dışında hiçbir değere sahip olmaması sonucunu doğurur (Köse ve Öncü, 2000:47).

Diğer taraftan bu iki bütünleşik süreç kendiliğinden ortaya çıkan ve tarihin arka sokaklarında sürtünmesiz bir şekilde işleyen süreçler değildirler. Ortaya çıkışlarının, şekillenmelerinin ve ilerlemelerinin her anında toplumsal ve politik müdahaleler etkili olmuşlardır. Bu politik ve toplumsal müdahaleler sınıfsal direnişin koyduğu sınırlar içinde etkili olmuşlardır. Başarı ise ancak sermayenin ve onun temellük edebileceği özgür emek gücünün ne ölçekte ortaya çıktığına bağlıdır.

---

⁴ Bu yazı Hong Kong ve Makao'yu dışarda bırakmaktadır.

Temellük edilmeye hazır bir işgücü ordusunun yaratılması sermayenin kendi kendine becerebileceği bir şey değildir. Siyasal organizasyonun sermaye lehine bunu hedefleyen müdahalelerde bulunması zorunludur. Polanyi'nin uzun uzun anlattığı Speenhamland sisteminin yok edilmesi (1834) ve Yoksullar Yasası Reformu aslında sömürülmeye hazır emek gücü ordusunun yaratılmasına yönelik politik müdahalelerdi (Polanyi, 1986). Yine Dobb'un üzerinde durduğu çitleme hareketi aslında toplumsal/politik bir müdahaleyi zorunlu kılmaktaydı (Dobb,1992). Bu müdahaleler emek gücünü üretim araçlarından ve mülkiyetten koparma amacını taşımaktaydı. Fakat bu bağlardan kurtulan emek gücü ne bireysel olarak özgürdü ne de sınıfsal olarak direngen. Bu emek gücü politik ve yasal alanda çoğunlukla baskı altındaydı. Üstelik bu baskı kapitalizmin sadece erken dönemlerine has bir fenomen de değildir. Şunu açıkça belirtmekte yarar var; *kapitalizm açısından önemli olan özgür işçi sınıfı yaratmak değildir. Tam tersine kapitalizmin doğrudan amacı özgürce temellük edilebilecek geniş bir emek gücü kitlesi yaratmaktır.* Çin örneği de bunu açıkça kanıtlamaktadır. Özgürlük retoriği belki işçileştirilebilecek bir kitlenin kapitalizm dışı baskılardan muaf tutulabilmesi için verilmiş mücadelede çok işlevsel bir rol oynamıştır, ancak kapitalizmin tarihi, kapitalizmin *ethosunun* işçi sınıfı açısından pek de özgürlükçü olmadığını kanıtlamaktadır. Bu zorunlu bağlılığın ortaya çıkması emek gücünün zor kullanılarak üretim araçlarından koparılmasını gerekli kılmaktadır ve *ilkel birikim* burada işin içine girmektedir.

İlkel birikim kavramıyla Marx, doğrudan üreticileri üretim araçlarından zor yoluyla ayıran ve bağlarından koparılmış işgücü haline getiren süreci anlatmaktadır (Marx,1990). İlkel birikimin iki birbirine bağlı işlevi vardır: Birincisi, sermaye birikimine bir ilk itki verme işlevidir. Bu bir anlamda özellikle taşınmaz varlıkların sermaye birikimi döngüsüne eklenmesi sonucunu doğurmaktadır. İkincisi ise, doğrudan üreticileri üretim araçlarından koparmak ve onları proleterleştirmeye yatkın hale getirmektir (Dikmen, 2006). Bu ikili işlevi yerine getirirken, politik ve toplumsal müdahalelerin de katkısıyla, sermaye her türden bireysel ve toplumsal feodal mülkiyeti yağmalama yetisine kavuşmuştur.

Bu kavram Marx'ın ardılı pek çok marksist tarafından salt tarihsel bir kategori olarak algılandı (örneğin Lenin, Dobb, bkz. De Angelis, 2000).⁵ Ancak bu süreci kalıcı bir süreç olarak algılayan Luxemburg ve Amin gibi marksistler de vardır (De Angelis, 2000). İlkel birikimin sürekliliğini vurgulayan çağdaş yazarlar için 1980'li

⁵ Marx'ın da böyle algıladığı şu alıntıdan açıkça anlaşılabilir: "...Bu sebepten, ilkel birikim üreticileri üretim araçlarından koparan tarihsel bir süreçten başka bir şey değildir. İlkel olarak görünmektedir, çünkü sermayenin ve ona eşlik eden üretim tarzının tarih öncesi dönemini oluşturmaktadır" (Marx, 1990:874-875).

yılların ardından sosyalist ülkelerdeki kapitalist restorasyon ve kapitalist ülkelerde neoliberal programlar ilkel birikimin kalıcı bir süreç olduğunu kanıtlamaktadır. Ancak kapitalizmin doğum aşamasında ortaya çıkan ilkel birikim ile günümüzün ilkel birikimi arasında temel bir fark vardır; ilki kapitalizm öncesi komünal veya bireysel mülkiyetin, ikincisi ise kamusal mülkiyetin yağmasına yol açmaktadır. Bu çerçevede günümüzün ilkel birikimi, Holmström ve Smith'in belirttikleri gibi, daha geniş bir ölçekte daha yoğun bir yağmayı tetiklemektedir (Holmström ve Smith, 2000).

İlkel birikim sürecinin ortaya çıkardığı işgücünün sermaye tarafından temellük edilmesi ve bu işgücünün kontrol edilmesi, belirtildiği gibi, her zaman liberal veya marksist kapitalizm tarihçilerinin iddia ettikleri gibi özgürlükçü bir tarzda olamamıştır. Hatta özgürlükçü bir tarza bürünebilmesi için işçi sınıfının örgütlü müdahalesi gerekmiştir. Bunun dışında sermaye birikiminin dünya ölçeğinde yayılması ve onun taşıyıcısı emperyalizmin müdahalesi tek bir tipe indirgenemeyecek farklı işgücü kontrol rejimlerinin birlikte ortaya çıkmalarına yol açmıştır. Kapitalizm sadece sektörel bazda değil, toplumsal bazda da eşitsiz gelişmiştir. Eşitsiz gelişme, her zaman “ileri” olan ile “geri” olanın aynı anda idame ettirilebilmesine olanak sağlamıştır.

Genişleyen sermaye birikimi bazı durumlarda “geri” olanı yardıma çağırmaktan geri kalmamıştır. *İkinci Serflik olgusu* ve ABD'nin güney eyaletlerindeki köle emeği kullanımı da aslında kapitalizmin tarihi boyunca ‘özgürleştirilmiş’ emek gücünün nasıl zorunlu olarak metalaştırıldığını ve bazı durumlarda ‘geri’ olanın yardıma çağrılabilmesini gözler önüne sermektedirler.

İkinci serflik kavramı 16. Yüzyılda Orta ve Doğu Avrupa’da köylü emek gücünün, Dünya Ekonomisi’nin başa oynayan güçlerinin artan tahıl ve et ihtiyacını karşılamak için zora dayalı bir serflik sürecine sokulmasını anlatmak için kullanılmaktadır (Moore, 2002). 16. Yüzyılda dünya ekonomisi bir genişleme safhasına girmiş, bu genişleme boyunca tarımsal mallara olan talep artmış ve bu sebepten tarımsal meta fiyatları yükselmiştir. Bu süreç, tarımsal gıda ve tarımsal girdi üretimi yapılan alanlarda üretim ilişkilerinde bir dönüşüm yarattı. Bu dönüşüm Amerika’daki sömürgelerde köle emeğine doğru bir evrimi zorlarken Orta ve Doğu Avrupa’da “İkinci Serflik” olarak adlandırılan olgunun ortaya çıkmasına yol açtı (Wallerstein, 1980, Kaminski,1975). İkinci serflik aslında Wallerstein’in belirttiği gibi Orta ve Doğu Avrupa ekonomilerinin genişleme safhasına giren dünya ekonomisine eklenme şekliydi. Genişleme sırasında merkez ekonomilerde besin ve tahıl talebi artınca Orta ve Doğu Avrupa’daki büyük toprak sahipleri artan sayıda köylüyü serfleştirerek, kendi malikane sistemlerini Batı Avrupa’nın genişleyen tahıl ve tarımsal girdi ihtiyacının çoğunu karşılayacak şekilde dönüştürdüler. Geniş köylü yığınlarının bu sisteme dahil edilebilmeleri görece kolay oldu çünkü 16. Yüzyıl

boyunca Doğu Avrupa'nın pek çok yerinde patlayan köylü savaşlarında köylüler yenilmişlerdi. Bu durumda angarya emeği kabul ettirmek çok zor olmadı.⁶

Ancak bu kavramı, ya da bizim kullandığımız haliyle üçüncü serflik kavramını kullanırken dikkatli olmak zorundayız. Zira tarihsel anakronizme düşme tehlikesi mevcuttur ve bu nedenle bu kavramı kullanırken *yeni orta çağ* türünden kaba kestirimci bir tavırdan özellikle uzak durulmalıdır. Bu anlamda üçüncü serflik kavramıyla anlatılmak istenen işgücü açısından, tıpkı 16. ve 17. yüzyıllarda olduğu gibi, daha ileri bir toplumsal çerçeveden daha geri bir çerçeveye geçilmesi ve bu sayede işgücünün miktarını arttıran ve maliyetini düşüren bir mekanizmanın kurumsallaşmasıdır. Ancak bu mekanizma, tıpkı Hart-Landsberg ve Burkett'in belirttiği gibi, gelişmiş kapitalizmin krizine verilen bir cevap olarak anlamlıdır ve temel işlevi küresel kapitalizm için değişken sermayenin maliyetini düşürmek ve artı değer oranını yükselterek kar oranı ve sermaye birikimi üzerindeki baskıyı hafifletmektir (Hart-Landsberg ve Burkett, 2006). Bunun dışında kavram bizim açımızdan tarihsel olarak kapitalizmin doğum dönemiyle herhangi bir benzerliği ima etmemektedir.

İLKEL BİRİKİM: BAĞLARINDAN KURTULMUŞ “ÖZGÜR” İŞGÜCÜ

İlkel birikim doğrudan üreticileri üretim araçlarından ayıran, onları özgür ve akışkan işgücü haline getiren bir süreçtir. Açık veya gizil, bir güç kullanımı gerektirir ve bu gereklilik devleti bu sürecin tam odak noktasına oturtur. Sosyalizmden kapitalizme geçiş sürecinde ilkel birikimin ikili işlevi vardır: İlk olarak, doğrudan üreticileri korunaklarından mahrum bırakarak rezerv işgücü ordusunun oluşumuna yol açar, diğer taraftan da ilkel birikim altında dizginlenemez bir şekilde yükselen kamu varlıklarının yağmasıyla bir hakim sınıfın oluşmasına izin verir.⁷ Bu bölümde

⁶ Ancak 17. Yüzyılda Dünya ekonomisi durgunluğa girince tahıl talebi düştü ve fiyatlar azaldı. Tarımsal verimliliğin de düşmesiyle birlikte büyük toprak sahipleri pazar paylarını arttırmak için iki birbirine bağlı strateji uygudılar. İlk olarak tarımsal üretimi arttırmak için ekilebilir alanı genişlettiler ve daha az verimli toprakları daha fazla serfleştirilmiş köylüyle üretime açtılar. İkinci olarak halihazırda üzerinde üretim yapılan toprakları daha yoğun bir şekilde - ki bu daha fazla köylü serfin üretime sürülmesi demektir - kullanmaya başladılar. Bu arada genişleme döneminde gelişme gösteren özgür çiftçi sınıfı toprakların büyük toprak sahiplerinin elinin altında yoğunlaşmasından ve pazardaki durgunlukla başedemeyişlerinden dolayı yok oldu. Böylece bu işbölümüne eklenme Orta ve Doğu Avrupa'yı Dünya Ekonomisindeki salınımlara daha bağımlı kılarken bol köylü emeğinin zorunlu emek sürecinde aşırı sömürsü tarımsal mekanizasyonu engelledi. Ayrıca süreç özgür çiftçi sınıfını yok ederken, sonunda, geri bir tarımsal yapı ve ekonomik merkezlerin yer değiştirmesi sayesinde neredeyse Bağımlılık Okulunun öngörülerini haklı çıkaracak bir az gelişmiş terkedilmişlik bıraktı.

⁷ Moore ilkel birikimin Üçüncü Dünya ülkelerinde birbiriyle ilişkili üç işlevi olduğunu belirtmektedir: Burjuvazinin kontrol ettiği sermaye stoğunu arttırmak, özgür bir proletaryanın yaratılması ve insanların kendi geçim araçlarını kendilerinin üretmesini engellemek ve bunları satın almaya zorlamak (Moore, 2004).

ilkel birikimin Çin’de bağlarından ve korunaklarından mahrum bırakılmış bir işgücü ordusunu nasıl yarattığı ele alınacaktır. İlkel birikimin sermaye birikimine katkısı ise bir sonraki bölümde ele alınacaktır.

Üçüncü serflik rejiminin kurumsallaşması açısından geniş ve korunaksız bir işgücü ordusunun yaratılması olmazsa olmaz bir koşuldur. Bu gereklilik önce işgücü ilişkilerini ve devlet-işçi sınıfı ilişkilerini düzenleyen yasal mevzuatın değiştirilmesini zorunlu kılmaktadır. Çin’de 1978 öncesinde, kırsal işgücünü ait olduğu bölgeye bağlı kılacak şekilde düzenlenmiş bir işgücü rejimi hakimdi. 1978’de başlayan reform süreciyle bu rejim giderek terk edildi ve özellikle kırsal komünlerin çözülmesi ve kırsal emek gücünü bulunduğu toprağa bağlayan -Hanchalkı Kayıt Sistemi- *houku* sisteminin serbestleştirilmesi kırsal işgücünün şehirlere akmasının önündeki son engelleri de kaldırdı. Çiftçilik artık yeterince gelir getirmeyen bir uğraş halini aldı (Xulin, 2003). Bu durum şehirdeki işgücünü artırıcı bir unsurdur çünkü belirli oranda köylü kitlesinin şehirlere akmasına yol açmaktaydı. Yine de şehirlere göç özellikle 1980’lerde pek kolay değildi. Parti yetkililerinin bu süreçte mutlak bir kontrolü vardı ve oldukça seçici davranmaktaydılar. Doğal olarak bu tür sınırlamaların varlığında kırsal büyük bir yoksul kitlesi birikmekteydi. *Houku* sisteminde serbestleştirme özünde bu yoksul kitleyi şehirlere aktarma amacını taşıyordu. İlk halinde bu sistem, sadece kendi gereksinimlerini geldiği kırsal bölgeden karşılayabilecek olan kişilere, yakındaki kasabalara çalışma için gitme izni veriyordu. Daha sonra sistem büyük metropollere, örneğin Shanghai’ye, Pekin’e veya Shenzen’e, göçe izin verecek şekilde genişletildi (Fleisher ve Yang, 2003). İzleyen süreçte ise şehirlere işgücü piyasalarının ve yedek işgücü ordusunun yaratılabilmesi için endüstriyel istihdamı düzenleyen yasal çerçeve de tedrici bir şekilde değiştirildi.⁸

Yasal mevzuatta değişiklik ve peşi sıra gelen uygulamalar Çin’de kentsel yedek işgücü ordusunun büyümesi ve toplam işgücü ordusu içinde kadın ve çocuk işgücü oranının artması sonuçlarını yarattı. Toplam işgücü 1978’de 518 milyondan 2002’de 770 milyona çıktı. Aynı dönemde kadınların işgücü ordusu içindeki ağırlıkları da % 43’ten % 45.2’ye çıktı. Resmî işsizlik oranı 2002 yılında % 4 olarak açıklanmıştır ancak buna gizli işsizler, kovulmuş olan ve iş arayanlar, ve herhangi bir iş verilememiş işçiler eklendiğinde, Çin’de gerçek işsizlik oranının % 25.7 olduğu görülmektedir (Chen, 2005: 505).

Şehirdeki istihdamın yapısı da reformlarla birlikte giderek değişmiştir. Bu dönüşümde en çarpıcı olgu devlete ait işletmelerin ve kolektif işletmelerin toplam

⁸ Bu dönüşüm aslında 1970’lerde başlatıldı. Bu dönemde devlet işletmelerinde çalışan işçilerle kar payı ödeme anlaşmaları yapıldı. 1983’de istihdam sözleşmeli bir hale getirildi ve 1987’deki düzenlemeler ise işçilerin işten atılmalarını engelleyen yasal çerçeveyi ortadan kaldırdı (Fleisher ve Yang, 2003).

payının azalmasıdır. Nitekim bu ikisinin toplam kentsel istihdam içindeki payları 1985’de % 90’dan 2000’de %74’e düşmüştür (Guo, 2003: Tablo 1). Tablo 1’den izlenebileceği gibi bu işletmelerin toplam istihdam içindeki payları da 1978’de % 23.6’dan 2003’de % 10.6’ya gerilemiştir. Burada en önemli katkı devlet işletmeleri istihdamının küçültülmesinden gelmektedir. Devlet sektöründe 1998 ile 2001 arasında işten atılan işçilerin sayısı yaklaşık 26 milyondur (Brooks ve Tao, 2003). Devlet bunları tekrar istihdam edecek programları uygulamaya koymuştur ancak tekrar istihdam edilme oranı seneler içinde giderek azalmış ve daha fazla işçi kentsel işsizler ordusuna dahil olmuştur.⁹

Tablo 1: Tarım Dışı İstihdam (Toplam istihdam içindeki pay, %)

	Devlet İşletmesi	Kollektif İşletme	Yabancı Ortaklıklar ve Özel ^a İşletmeler	Kasaba ve Köy İşletmesi
1978	18.56	5.10		7.04
1985	18.03	6.66		13.99
1990	15.98	5.48		14.31
1995	16.54	4.62		18.90
2000	11.24	2.08	7.47	17.78
2003	9.24	1.34	10.55	18.24

Kaynak: China Statistical Yearbook, 2004.

^a Karma ortaklıklar, sınırlı sorumlu ortaklıklar, hisseli ortaklıklar, özel firmalar, yabancı sermayeli kuruluşlar ve kendi hesabına çalışanlar.

Doğrudan üreticilerin üretim araçlarından ne ölçüde koparıldığını anlamak için Çin’deki rezerv işgücü ordusunun en önemli kaynağı olan kırsal işgücünün üretim araçlarından ne ölçüde koparıldıklarına da bakmak gerekiyor. Çin’de tarımsal kapitalist restorasyon, reformun ilk yıllarında kırsal komünlerin ortadan kaldırılıp, toprağın alım satımına izin verilmesiyle başlamaktadır. Bu reformlar, sonunda, şehirlere akmaya muktedir geniş bir köylü kitlesi yaratmıştır. Ashley kırsal kapitalist restorasyonun ve reformların en azından 200 milyon topraksız köylü yarattığını belirtmektedir (Ashley, 2005). Bunların bir kısmı kırsal kesimlerde palazlanmaya başlayan kapitalist işletmelerde istihdam edildiler. Kırsal çiftlik dışı kırsal istihdam

⁹ Webber ve Ying bu oranın 1998’de % 51.36’dan 2002’de % 20’ye düştüğünü bildiriyorlar (Webber ve Ying, 2005: 11).

1981'de 40 milyon'dan 1995'de 150 milyona çıkmıştır (de Brauw vd., 2002). İkel birikimin ve üreticilerin üretim araçlarından koparılmasının en bariz etkisi genç nüfus üzerinde gözlemlenmektedir. Kendi bölgelerinden iş aramak için ayrılan gençlerin (30 yaş altı) oranı 1990'da % 30'dan 2000 yılında % 45'e çıkmıştır (de Brauw et al., 2002). Bunların ilk uğrak yerleri büyük bir olasılıkla reform sürecinin yarattığı Kasaba ve Köy İşletmeleri olmuştur. Bu işletmelerdeki istihdam 1990'da 92.7 milyondan 2001 yılında 131 milyona çıkmıştır (Brooks ve Tao, 2003: Tablo2).

Yoğun kırsal işsizliğe çare olarak düşünülen Kasaba ve Köy işletmeleri piyasa dalgalanmalarından ve finansal yetersizliklerden dolayı başarısızlığa uğramışlardır ve pek çoğu bağımsızlıklarını yitirerek fason üretim ağlarına eklenme sürecine girmişlerdir. Ancak bu durum, Tablo 1'in de gösterdiği gibi, istihdam paylarını arttırmalarını engellememiştir; tam tersine, fasonlaşma yoğun niteliksiz işgücü kullanımına dayandığından bu işletmelerdeki istihdam da fasonlaşma sayesinde artmıştır.

Böylece korunaksız bir proletarya yaratma konusunda bir hayli yol alınmıştır. Üçüncü serflik rejiminde işgücünün maliyetinin düşürülmesi yedek işgücü ordusunun büyütülmesine bağlıdır. Yine de sadece bu yetmemektedir ve işgücünün özellikle nüfusun daha korunaksız grupları tarafından beslenmesi gerekmektedir. Bu açıdan en büyük katkı ise kadın işgücünden gelmektedir.

Kadınların işgücüne katılım oranının artışı temelde kırsal kadın işgücü artışına bağlıdır. Kentsel kadın işgücü tam tersine tedrici bir şekilde işgücü piyasasından çekilmektedir (Rozelle vd., 2002). Kırdaki kadın emeğinin yoğun kullanımına geçilmesi kadını en azından Maoist dönemde edindiği göreceli olarak korunaklı durumdan mahrum bırakmıştır. Kırsal piyasa ekonomisi kız çocuklarının daha erken yaşlarda okuldan alınmalarına ve daha erken yaşlarda evlendirilmelerine yol açmaktadır (Hore, 2004 ve Xulin, 2003). Örneğin, kapatılan ve küçültülen devlet işletmelerinden atılan işçilerin çoğu kadındır. Kadınlar, ücretin yüksek olduğu şehirlerde daha az iş imkanı bulabilmektedirler. Sonuç olarak, kadın işgücü erkek işgücüne göre şehirde kapitalizmin gelişmesinden daha zararlı çıkmıştır.

Kapitalist restorasyon aslında kır/kent ve cinsiyet boyutlarında hiyerarşik bir işgücü piyasası yarattı. Bunun en tepesinde şehirli erkek işgücü ve ardından şehirli kadın işgücü gelmektedir. İşgücü şartları ve ücretler açısından kırsal bölgelerden şehirlere akan erkek işgücü şehirli kadın işgücünden daha geridedir. Ancak kırsal bölgelerden akan erkek işgücü miktarının çokluğu şehirli kadın işgücü için ciddi bir sorun yaratmaktadır ve bu durum, bu grubun istihdam olanaklarını kısıtlamaktadır. En alt iki katmanda sırasıyla kırsal erkek ve kadın işgücü vardır. En kötü durumda

olan bu sonuncu gruptur. Cinsiyetler arası eşitsizlik endüstriyel yapılanmanın farklı kategorilerinde de kendini göstermektedir. Örneğin erkek işgücü devlet sektöründe ve kolektiflere ait işletmelerde yoğunken kadın işgücü özel sektörde daha ağırlıklıdır. Kadınların ağırlıklı olduğu bir diğer sektör de kentsel hizmet sektörüdür. İmalat sanayinin alt sektörlerinde de eşitsiz bir dağılım gözlemlenmektedir; daha emek yoğun sektörlerde kadın işgücü daha fazla tercih edilmektedir (Huang, 1999).

İLKEL BİRİKİM: SERMAYENİN “ÖZGÜRLEŞMESİ”

İlkel birikimin ikinci işlevi, hakim sınıfı niteliksel ve niceliksel olarak güçlendirmektir. Eski sosyalist ülkelerde özellikle devlet işletmelerinin yerel yöneticileri, partinin tepesindeki kadrolar ve eğitim seviyesi yüksek teknik işgücü, yeni bir hakim sınıf oluşturmak için gereken zemini hazırlarlar. Burada dönüşümün hızı ve yasal zeminin yokluğu yağma güdüsüne ve dolayısıyla yolsuzluğa yol açar. Çin’de, özellikle kırsal komünlerde ve yerel parti örgütlerindeki yolsuzluk inanılmaz boyutlardadır. Kaynak dağılımında yerel parti örgütlerinin karar mercii olması ilkel birikimi birikimin kırdaki yolsuzluk biçimini almasına yol. Yoksullukla yolsuzluk birleşince, Çin’in resmi iletişim ağının ve Çin kapitalizminin başarısını övmeyi yeğleyen Batılı medya kuruluşlarının bilerek sansürledikleri pek çok köylü eylemi ortaya çıkmaktadır.¹⁰ Yolsuzluk büyük devlet işletmelerinin yöneticileri ve büyük şehirlerdeki parti liderleri açısından da ilkel birikim metodudur. Sanayileşen doğu ve güney doğu bölgelerindeki parti örgütleri ve devlet işletmeleri yolsuzlukların yoğun olarak yaşandığı noktalardır (Qinglian, 2000:71).¹¹ Merkez bankasının yerel örgütlerinin müdürleri, devlet kredilerini selektif bir şekilde özel bankalara dağıtarak, bu ilkel birikimi hem sürükleyen hem de bundan yararlanan unsurlardır. Çin’de ilkel birikim kendini kolektif yolsuzluk şeklinde ortaya koymaktadır.

Kolektif yolsuzluk simetrik bir görünüm sergilemektedir. Yukarıda anlatılanlar yeni hakim sınıfın sergilediği yağma güdüsünü göstermektedir. Ancak bu sürecin öbür tarafında toplumun alt katmanlarının giriştiği yağma yer almaktadır. Çin’de kapitalist restorasyon geniş bir korunaksız kitle yaratmaktadır ve bunun dolaylı sonucu ise bu korunaksız kitlenin büyük bir bölümünün, yeni hakim sınıf kadar olamasa da, yağmaya katılmasıdır.¹² Bu katılımın doğal sonucu olarak suç oranları giderek

¹⁰ Xulin özellikle 1997 ve 2001’de yüz binlerce köylünün katıldığı bu türden eylemlerden bahsetmektedir. Bkz. Xulin (2003).

¹¹ Örneğin, Shieh çalışmasında, Lai Changxing adında bir girişimcinin, devlet işletmelerinin ve parti yetkililerinin oluşturduğu bir ağın sayesinde, nasıl devasa bir yolsuzluk örgütü kurduğunu bütün detaylarıyla anlatmaktadır (Shieh,2005). Diğer bir örnek de Hu Changqing’dir. Hu’nun Jianxi bölgesinde başkan yardımcısı olduğu 1994-1998 döneminde yaklaşık 4 milyon Çin doları tutarında rüşvet aldığı ortaya çıkarılmıştır ve 2000 yılında idam edilmiştir. (Messner, 2001).

¹² Bunda Solinger’in vurguladığı gibi bir ‘alt-sınıfın’ oluşumunun katkısı çok büyüktür (Solinger,2004).

yükselmektedir. 1978 ile 1999 arasında hırsızlık yaklaşık beş, dolandırıcılık yedi ve soygun ise yaklaşık 30 kat artmıştır (Liu, 2005:624).¹³ Kolektif yolsuzluğun bu simetrik yapısı yağmayı toplumsallaştırmaktadır. Kitlesele yolsuzluğa karşı Çin hükümetinin başlattığı kampanyalar oldukça etkisiz kalmışlardır (Wedeman, 2005).

İlkel birikimin yarattığı yeni zenginler bu türden bir birikime has kültürel normlar ağı yaratmaktadırlar. Bu kültürel üstyapı yoğun bir tüketim kültürü üzerinde yükselen abartılı bir hedonizmin teşhirine yol açmaktadır.¹⁴ Gelişen burjuvazinin hem siyasal hem de kültürel hayatta ağırlığı giderek artmaktadır. Bu tedrici gelişme partinin üye yapısında da kendisini göstermektedir. Girişimcilerin ve yöneticilerin sayısının toplam parti üyesi sayısına oranı 1993'de % 13.1'den 2000 yılında % 19'a çıkmıştır. Nüfustaki mutlak ağırlıklarına ve geleneksel Maoist söylemin hala etkisini korumasına rağmen, 2003'te köylülerin parti temsilcilikleri içindeki oranı ise sadece % 18.5'tir (Shi, 2003).

İlkel birikimin ikili işlevi hem statü hem de gelir anlamında polarizasyon yaratmaktadır. Çin'de gelir dağılımıyla ilgili istatistikler bu polarizasyonu açıkça ortaya koymaktadır. Nüfusun en yukarıdaki yüzde üçlük kesiminin toplam serveti en alttaki 800 milyon insanın toplam servetine eşit bir hale gelmiştir (Ashley, 2005). Dünya Bankası verilerine göre, 2001 yılında nüfusun en çok kazanan % 10'luk kesimi toplam gelirin % 33'ünü alırken, en alttaki % 10'luk kesim % 1.8'ini almaktadır. Başka bir çalışmaya göre ise 1998'de kentsel nüfusun en alt yüzde onluk kesiminin geliri, en yüksek yüzde onluk kesimin gelirinin %23'ü iken bu rakam 2003'de %12'ye düşmüştür (Davis, 2005). Şehir ile kırsal arasındaki gelir dağılımı da ilkel birikim süreci nedeniyle oldukça bozulmuştur. Chen (2005) şehirdeki kişi başına harcanabilir gelirin kırsal kişi başına net gelire oranının 1978'de 2.57'den 2002'de 3.11'e çıktığını belirtmektedir. Gelir dağılımı bozulması kendisini devlet sektöründe de göstermektedir. Örneğin devletin yeniden yapılandırarak şirketleştirdiği işletmelerinde devletin atadığı yöneticiler kardan pay almaktadırlar. Bu durumda bu işletmedeki işçinin ücretiyle yöneticinin ortalama geliri arasındaki oran 1/100'e kadar düşmektedir (Shi, 2003). Aslında bu gelişmeleri yoksulluk ile ilgili verilerden de anlamak mümkündür. Dünya Bankası kriterlerine göre 100 milyon kişi hala yoksulluk sınırının altında yaşamaktadır. Yao ve diğerlerinin çalışmasına göre kırsal yoksulluk sınırının altında yaşayanların

¹³ Toplumun alt katmanlarının kamu kaynaklarının yağmasına katılım tarzları ilginç bir çeşitlilik göstermektedir.

Örneğin, otobüs şoförleri izin verileden fazla yolcu alıp, kendi hesaplarına bilet kesiyorlar, veya tamirciler getirilen araçlardan parça çalyıyorlar, veya anahtarcılar evlere girerek yağmaya katılıyorlar (Qinglian, 2000: 89).

Herkes yerel veya genel parti yöneticileri, veya devlet işletmelerinin yöneticileri kadar büyük kaynaklara ulaşamadığından nüfusun büyük bir kısmı bu yağmaya küçük bir pay için katılıyor.

¹⁴ Bu dönüşümün ideolojik ve kültürel etkileri için bkz. Wang, 2002.

toplam sayısı 103 (alçak sınıra göre) ile 187 (yüksek sınıra göre) milyon arasında değişmektedir (Yao vd., 2004:160). Bu sayı şehirlerde 6 ile 15 milyon arasındadır. Devlete bağlı yayın organları bile kırsaldan kentlere iş için gelen her beş kişiden birinin yoksulluk sınırının altında yaşadığını kabul etmek zorunda kalmaktadırlar.

Kapitalist restorasyon ilkel birikim yoluyla niteliksel olarak simetrik, ancak niceliksel olarak asimetrik bir sınıf yapısı yaratmaya devam ediyor. Yeni egemen sınıf sayısal ve politik olarak güçlenirken toplumun büyük bir kısmı proleterleşiyor. İlkel birikim süreci, pek gelişkin olmasa da, yeni bir şehirli orta sınıf da yaratmaktadır. Proleterleşme, Çin'in kapitalist sanayileşmesinin yoğunluğu ve yaygınlığı arasındaki eşitsizlikle beslenen bir marjinalizasyonla el ele gitmektedir. Nüfusun büyük bir kısmı sosyalist dönemde yaratılmış kamusal ekonominin yok edilmesi ve kapitalist işgücü piyasalarının gelişmesiyle birlikte hem yerlerinden hem de alışmış oldukları yaşamdan mahrum bırakılmaktadır. Bu birikim rejiminin sürdürülebilirliği, ekonomik alt yapısının yarattığı sorunlar bir yana, bu yeni sınıfsal oluşumdan kaynaklanacak karşı çıkışların yaygınlığına ve derinliğine de bağlıdır.

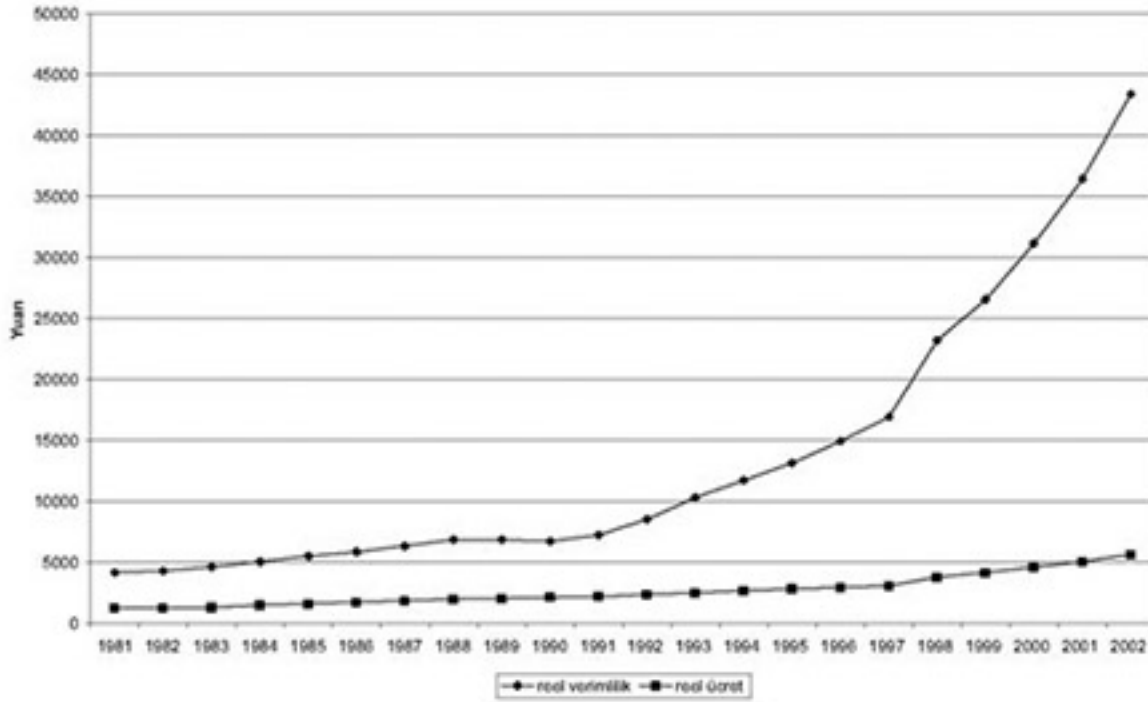
ÜÇÜNCÜ SERFLİK: “ÖZGÜR” İŞGÜCÜNÜN BAĞLANMASI

İkinci serflik tanımlamasını Çin'deki durumu anlatmak için kullanan ilk biz değiliz. Çinli entellektüel Qin Hui'nin belirttiğine göre Çin'deki bazı araştırma kuruluşları bu tarihsel sürecin anlamını ve Çin kapitalizmiyle gösterdiği benzerlikleri çok iyi kavramış durumdadır (Hui, 2003:103). Bu bakış açısına göre Çin kapitalizminin dünya kapitalizmine başarılı bir entegrasyonu için Çinli ikinci serfliği veya diğer bir ifadeyle *üçüncü serflik* rejimini idame ettirmekten başka bir çare yoktur. Üçüncü serflik temelde Çin'de ortalama işgücü maliyetlerini düşürmektedir. Şekil 1, Çin'de sanayide yıllık reel ücret ile yıllık reel işgücü verimliliği arasındaki makası göstermektedir. Bu ikisi arasındaki makasın açılması aslında işgücü verimliliği bazında reel ücretin düştüğünü göstermektedir. Aşağıdaki şekilde de görülebileceği gibi makas özellikle 1992'den sonra hızla açılmaya başlamaktadır ve bu ise marksgil anlamda artı değer oranının, yani sömürü oranının artışı simgelemektedir. Çin'e yabancı sermaye akımını tetikleyen ve bizim üçüncü serflik olarak adlandırdığımız başarının sırrı da buradadır.

Üçüncü serflik rejimi aslında bir işgücü kontrol rejimidir. İlkel birikimin sonucunda şehirlere ve kasabalara akan büyük bir işgücü ordusu hemen hemen bir serflik rejimi altında istihdam edilmektedir. Üçüncü serflik rejimi, bir işgücü kontrol rejimi olmanın ötesinde, işgücünün sosyal yeniden üretimini de etkilemektedir. Bu ordunun büyüklüğü ve işgücünün siyasal pasifizasyonu bu rejimin yaşamsallığına büyük katkılarda bulunmaktadır.

Şekil 1: Reel İşgücü Verimliliği ve Reel Ücret 1982-2002 (1990=100)

Kaynak: China Statistical Yearbook, çeşitli yıllar.

Üçüncü serflik rejiminin etkisini ekonominin bütününde görmek mümkündür ancak asıl çarpıcı etki özel sektörde ortaya çıkmaktadır. Özel sektördeki istihdamın genel özellikleri işgücü sürecinin esnekleşmesi, iş güvenliğinin yokluğu, işgücünün taşeronlaşması, sosyal katkının olmayışı ve parça başına ücrettir (Chan ve Xiaoyang, 2003). Özel işletmelerde ortalama çalışma süresi 10 saatten fazladır (Shi, 2003).¹⁵ Kırdan gelen 100 milyon civarında işçi, genellikle fason üretim yapan firmalarda haftada 7 gün, günde ortalama 11 ile 14 saat arasında çalışmaktadır (Xulin, 2003, Ye vd., 2002). Qinglian da Çin'deki çalışma koşullarının Marx'ın Kapital'inde anlattığı İngiliz İşçi sınıfının çalışma koşullarının bir tekrarı olduğunu belirtmektedirler (Qinglian, 2000: 85). Özellikle Asya sermayesine ait işletmelerde, günde ortalama 10 ile 12 saat çalışılmakta ve tuvalet molaları için önceden belirtilen zamanlarda 3

¹⁵ Uzatılan çalışma saatleri mutlak artı-değerin artışına yol açmaktadır. Buna ek olarak, Çin'deki işletmelerin, talebin seviyesine göre, çalışma temposunu bazen dayanılmaz boyutlara çıkardıkları anlaşılıyor. Bu da Marx'ın belirttiği gibi, görelî artı değeri arttırmaktadır. Marksist kurguda mutlak artı-değer üretimi, görelî artı-değer üretiminden tarihsel olarak daha önce ortaya çıkar. Üretici güçler geliştikçe ve üretim sürecinin mekanizasyonu arttıkça görelî artı-değer üretimi giderek daha baskın hale gelir, ve öncelini kovar. Ancak bu kurgu doğrusal bir kapitalist gelişme çizgisi ima ettiğinden pek de kapitalist nesnellikle uyuzmaz. Çin bunun en bariz kanıtıdır; hem görelî artı-değer üretimi hem de mutlak artı-değer üretimi birlikte yaşamaktadırlar. Sadece bunlar değil, serflik de kılık değiştirmiş bir şekilde hayata dönmüştür.

ile 4 dakika izin verilmektedir.¹⁶ Talebin yüksek olduğu dönemlerde bu küçük işletmelerde haftalık çalışma süresi 90 ile 120 saat arasında değişmektedir. Bu işletmelerde ancak altı ayda bir gün tatil verilmektedir (Chan, J.W.,2005:4).

İşyerinde, özellikle Asya sermayesine ait olan işyerlerinde, işçilere davranış şekilleri *serflik* yakıştırmasını haklı çıkaracak ölçüdedir.¹⁷ Kırsal kökenli işçileri işyerinde tutabilmek için işgücünün özgürlüğünü kısıtlayıcı önlemler alınmaktadır. Kırsal kökenli işçilerden iş girişi depozit alınmakta ve işçi belirlenen zamandan önce işi bırakmak isterse bu depoziti geri alamamaktadır (Unger ve Chan, 1999:67).¹⁸ Ayrıca işçiler, özellikle yabancı sermayeli işletmelerde genellikle işletmeye ait sağlıksız yatakhanelerde zorunlu olarak kalmakta ve bunun parasını ayrıca ödemektedirler (CLW/NLC,2005a, Chan ve Wang, 2004/2005).¹⁹ Özellikle bu iki uygulama serfin toprağa bağlılığına benzer bir bağımlılık yaratma amacı gütmektedir.

Sadece işgücünün başka yerlere akışı değil, işyerindeki hareketleri de kısıtlanmaktadır. Pek çok işletmede belirtildiği gibi tuvalet molaları çok kısa tutulmakta; ve bazılarında hiç verilmemektedir (Chan, J.W., 2005). Ayrıca hatalı davrandığı düşünülen işçilere karşı şiddet pek çok yerde gözlenmektedir – (Ying vd., 2003, Ye vd., 2002).²⁰ İşçilerin kesilen para cezalarıyla cezalandırılmaları oldukça

---

¹⁶ Meng ve Zhang'ın çalışması, 1995'de Shanghai için yapılan iki ankete dayalı çalışmanın sonuçlarını veriyor. Bu çalışmaya göre kırsaldan gelen işçiler yerlilere göre haftada ortalama 14 saat daha fazla çalışıyorlar ve nerdeyse yerli işçilerin kazandıklarının yarısını kazanıyorlar (Meng ve Zhang, 2001:Tablo1). Wal-Mart'a yılbaşı kartı üreten ve Hong Kong sermayesine ait, 2000 kişinin çalıştığı bir işletmede yapılan araştırmada işçilerin özellikle yüksek talep dönemlerinde günde 12 saat çalıştıklarını, haftada ortalama 40 saat fazla mesai yaptıklarını ve saatlik ortalama 34 cent (Çin'deki yasal asgari ücretten 20 cent daha az) kazandıklarını gösteriyor (CLW/NLC, 2005a). Aynı kaynağın başka bir araştırması yine Wal-Mart'a oyuncak üreten ve 3000 kişinin istihdam edildiği başka bir işletmede işçilerin günde ortalama 13 saat çalıştıklarını ve her hafta en azından 26 saat de fazla mesai yaptıklarını gösteriyor (CLW/NLC, 2005b).

¹⁷ Yabancı sermayeye ait işyerlerine çalışma ortamı açısından Vietnam ile Çin arasındaki farklılaşma için bkz. Chan ve Wang, 2004/2005. Bu çalışmada Tayvanlı işletme yöneticileri Çin ve Vietnam'da işçilere aynı şekilde davranmadıklarını çünkü Vietnam'da hem devletin hem de sendikaların işçilerin haklarını koruma konusunda daha etkin olduklarını belirtiyorlar.

¹⁸ Chan ve Xiaoyang'ın çalışması böyle bir depozit isteme eğiliminin işletmenin ihracat kapasitesiyle birlikte arttığını, işletme ölçeğiyle ise ters orantılı olduğunu belirtiyorlar (Chan ve Xiaoyang, 2003).

¹⁹ Chan ve Wang'ın aktardığına göre YDY'in en çok yoğunlaştığı bölgelerden biri olan Guangdong'da işçilerin yaklaşık % 80'i fabrikalara ait yatakhanelerde kalmaktadırlar (Chan ve Wang, 2004/2005). Ngai ise Shenzen'deki Özel Ekonomik Bölge'deki kadın işçilerin tamamının işyerlerine ait yatakhanelerde kaldıklarını belirtiyor. Ngai bu mekanizmayı "yatakhane işgücü rejimi" olarak adlandırmaktadır (Ngai,2004). Belki de bu yeni bir tür plantasyon ekonomisinin doğuşudur.

²⁰ Örneğin, Kore sermayesine ait bir işletmede işletme yöneticisinin bir sopa taşıdığı ve bununla işçileri "yola getirdiği" gözlemlenmiştir (Ying vd.,2003:106). Chan ve Xiaoyang'ın Hong Kong ve Tayvan sermayelerine ait ayakkabı fabrikalarında yaptıkları araştırma da özellikle küçük ölçekli işletmelerde fiziksel şiddetle cezalandırmanın yaygın olduğunu ortaya koyuyor (Chan ve Xiaoyang,2003).

yaygın bir uygulamadır. Bu işçiler tazminat, tatil veya yardım gibi haklara sahip değiller (Ye vd, 2002, CLW/NLC,2005a). Yabancı sermayeye ait işletmelerde sendikal örgütlenme oranı nerdeyse % 20 civarındadır. Ayrıca firmaların kendi vatanlarındaki ve Çin'deki işletmelerinde farklı kurallar koymaları çok bilindik bir uygulamadır (Ying vd.,2003). Bir Japon firmasına ait fabrikada işçilerin günde en az 4000 parça üretmesi zorunlu kılınırken, aynı firmanın Japonya'daki fabrikalarında alt limitin 2500 parça olduğu belirtilmektedir. Sıkça gözlemlenen diğer bir uygulama, işçilerin yılbaşına birkaç gün kala kovulmaları ve yılbaşından sonra tekrar işe alınmalarıdır; bu yolla işçilerin yılbaşı ikramiyesi almaları engellenmektedir.

Rekabet sadece işgücü maliyetini düşük tutarak sağlanmıyor, Çin'deki işletmelerde her türlü "fazladan" yatırım kalemi kısıtıyor. Bunun doğal sonucu ise işyerlerinin sağlık ve güvenlik açısından oldukça kötü bir durum arz etmeleri oluyor. 1990'larda işyerindeki kazalarda ölenlerin yıllık ortalaması yüz bin civarındadır (Chen ve Chan, 2004:1232). Çin'de kömür madeni kazaları 2000 yılında 2863'den 2005'de 3341'e çıkmış durumdadır. 2000 yılından bu yana yılda ortalama 6000 kişi maden kazalarında ölmektedir. 1992 ile 2001 yılları arasında maden kazalarında ölenlerin toplam sayısı 59543'dür (Wright, 2004). Bunların sadece 6200'ü devlete ait madenlerdeki kazalarda ölmüştür. Geriye kalanının büyük bir kısmı kasaba ve köy işletmelerine ait madenlerdeki kazalarda öldüler. Bu sonuncu kategorideki madenlerde havalandırma şartlarının yetersizliği ve uzun çalışma saatleri kazaların altında yatan temel etmenlerdir (Wright,2004).²¹ Çin'in genelinde iş kazaları sayısında bir artış var ve özellikle tekrarlamak gerekirse, çalışma ortamının güvenlik konusundaki yetersizliği ve uzun çalışma saatleri kazaların daha da artmasına yol açacak gibi görünmektedir.²²

Üçüncü serflik rejimi, bütün dinamizmini neredeyse sınırsız işgücü arzından almaktadır. Bu sınırsızlık firmaların fazladan sağlık ve eğitim harcamalarına katlanmalarını gereksiz kılmaktadır. Buna bir de devlet tarafından sağlanan hizmetlerin

²¹ Kazaların sıkça gözlemlendiği bir diğer sektör de havai fişek ve barut üreten sektördür (Lam, 2001). Bu sektörde de kullanılan hammaddelerin tehlikeli olması ve yine uzun çalışma saatleri temel faktörlerdir."

²² Kaza geçiren bir işçinin anlattıkları:

"Adım Cui Qui, yaşıım 21, Kuzey Doğu Çinliyim. Ben ve sınıf arkadaşlarım mezun olduktan sonra işsiz kaldık. Daha sonra buraya (Shenzen'e) geldik ve bilgisayar kasası üreten bir Tayvan fabrikasında iş bulduk. Her sabah 7:30'da çalışmaya başladık, ve sadece öğlen ve akşam yemekleri için birer saat mola verirdik. Sonra gece 11'e kadar çalışırdık. Fabrikada yaklaşık 700 işçi vardı. Benim bölümümdekilerin – presleme makinası bölümü – çoğu erkekti. Kasaları yapmak için bir makine kullanırdık. Benden önce dört işçinin makineyi kullanırken yaralandığını biliyordum. Biri parmağını, diğer üçü elini kaybetmişti, tıpkı benim gibi...Kazadan önceki gece çok geç vakte kadar çalıştım. O gece sadece yaklaşık altı saat uyudum. Altıda kalktım ve her zaman olduğu gibi 7:30'da çalışmaya başladım...Kaza olduğunda çok uykuluydum." (akt. Lam, 2001).

özelleştirilmesi eklendiğinde sağlık hizmetleri açısından fatura oldukça ağırlaşmıştır. Özellikle kırsal kesimde doktor ve klinik sayısı giderek düşmektedir (Hore, 2004). Kırsal bölgelerde 1985 ile 1998 arasında hem 1000 kişiye düşen hastane yatağı sayısı (1985’de 1.5, 1998’de 1.1) hem de sağlık personeli sayısı (1985’de 2.06, 1998’de 1.7) düştü (Zhang ve Kanbur, 2005). Ulusal düzeyde 1000 kişiye düşen hastane yatağı sayısı 1994’de 2.63’den 2002’de 2.45’e düşmüştür. Cailliez (1998) ise kırsal koruyucu hekimliğin 1990’ların sonuna doğru çöktüğünü belirtiyor. Serbestleştirme programının başlatılmasının ardından yerel sağlık hizmetleri bütçe yetersizliğinden ve yükselen fiyatlardan dolayı giderek etkisizleştiler. Bu süreç Çin’in genelini etkileyen HIV/AIDS, SARS ve Kuş Gribi gibi genel salgınlara yol açtı (Huang, 2004).

Sonuç olarak üçüncü serflik Çin’de bol bulunan işgücünün ve doğal kaynakların düşük maliyetle tüketilmesini garanti altına alan bir rejimdir. Bu rejim halihazırdaki işgücünün aşırı sömürsüne dayanır. Fakat onun temel ön şartı öncelikle bol miktarda işgücünün yedekte tutulmasıdır. Bu anlamda ikinci serflikle arasında niteliksel bir fark vardır; ikinci serflik rejiminde işgücü neredeyse tamamen istihdam ediliyordu. Oysa kapitalist sistemde yedek işgücü ordusu hem bu işgücü rejiminin idame ettirilmesi hem de sermaye birikiminin dinamikleri açısından bir zorunluluktur.

SONUÇ: NE KADAR VE NEREYE KADAR ‘MUCİZE’

Kapitalizmin son 40 yıllık tarihi pek çok ‘mucizeyle’ doludur- ‘Brezilya Mucizesi’ (De Witt ve Van Dyk, 1996), ‘Arjantin Mucizesi’ (Cavallo ve Mondino, 1995), ‘Şili Mucizesi’ (Valenzuela, 1997) ve pek tabii ‘Doğu Asya Mucizesi’ (Ranis, 1995). Bu ‘mucizelerin’ ne kadar ve nereye kadar ‘mucize’ olduklarını tartışmak için artık çok geç; bu mucizeler güncelliklerini yitirdiler. Çin mucizesi için aynı kestirimde bulunmak mümkün. Aslında iktisat literatürü açısından ‘mucize’ problematik, hatta patolojik bir kavramdır. Türk Dil Kurumu sözlüğüne göre ‘mucize’ Tanrının sadece peygamberlere bahsettiği, inanmayanları imana getirmek ve iman edenlerin imanlarını kuvvetlendirmek için kullanılacak bir yeti diye tanımlanmaktadır. İngilizce olarak ‘miracle’ ise aslında doğanın normal işleyişi içinde ortaya çıkması beklenmeyen, ama doğa ötesi bir güç tarafından yaratılan olay anlamına gelmektedir. Kısacası mucize ikili bir anlama sahiptir: inanmayanları imana getiren bir doğa ötesi olay ve zorunluluklarla örülmüş doğal düzenin işleyişini alt üst eden doğa ötesi, aşkın bir gelişme. Her iki işlev de aslında yoğun, içsel bir umutsuzluğa işaret etmektedir. İktisat literatüründe kullanımı da aynı işlevlere sahiptir; kapitalizmin yarattığı umutsuzluğun giderilerek iman edenlerin sayısının artırılması ve zorunluluklarla örülmüş bir ortamda umutsuzluğa düşebilecek ve sorgulamaya başlayabilecek olanlar için umut imal etmek. Ancak kapitalizmde umutsuzluğun giderilmesinin aşkın bir

yanı yok, Çin örneğinde görüldüğü gibi çok bilinen yollarla bir 'mucize' yaratılabilir. Tanrısal mucize rahatlama ve cennet hülyaları yaratırken kapitalizmin yeni mucizelerinin vaat ettiği şey ise yaygın ve derin bir sömürü ve yağma; nüfusun büyük bir kısmı için rahatlama veya cennet söz konusu değildir. Ortada olan, *bazılarının gıpta ederek baktığı*, piyasanın aşkın *ethosunun* mucizesi değildir; ortada olan, kapitalizmin tarihini bilen herkesin aşına olduğu, kaba bir ilkel birikim ve vahşi bir üçüncü serflüğün mucizesidir.

Peki Çin Kapitalizmi'nin mucizesi ne kadar özgündür? Bu soru kapitalizmin yaşadığı küresel kriz göz ardı edilerek cevaplanamaz. Bu sorunun cevabı iki düzlemde verilebilir. Birinci düzlemde, yani tarihsel ve sosyal düzlemde Çin'in tarihsel veya sosyal ayrıksılığını iddia eden tezi haklı çıkaracak güçlü bir kanıt rastlamak mümkün gibi görünmüyor. Çin kapitalizmi tarihsel ve sosyal olarak kendisinden önceki deneyimlerden çok büyük bir sapma göstermiyor. Örneğin, Çin köylülüğünün kitleler halinde topraklarından koparılmasını G. Kore'de köy topluluklarının Japon işgalciler tarafından topraksızlandırılmalarından ve kitleler halinde şehirlere rezerv işgücünü oluşturacak şekilde sürülmelerinden farklı görmek çok zordur (Amsden, 1992). Aile işletmeciliğinin ve aileye dayalı sermaye birikiminin diğer Asyalı 'başarı' örneklerinde gözlemlenen *zaibatsu* veya *chaebol* örneklerinden farklı kılan bir yanını bulmak da zordur.²³

İkinci düzlemde, yani sermaye birikimi düzleminde ise Çin kapitalizmi ilk düzlemde sergilediği çeşitliliği bile sergilemekten uzaktır. Hem *ilkel birikimin* hem de *üçüncü serflüğün* de sermaye birikimi açısından birer yenilik arz etmedikleri kapitalizmin tarihsel gelişimiyle ilgilenen herkes için yeterince aşikardır. Sınırsız işgücünü düşük maliyetle yabancı sermayenin ve uluslar arası şirketlerin emrine amade kılan, ve bunu büyük bir iç pazarda ve daha önceden yeterince sanayileşmiş bir çerçevede gerçekleştiren Çin'in sermaye birikimi tarihine kattığı yeni bir şey yoktur.

Peki bu mucize nereye kadar sürecek ? Bu soruya verilen pek çok cevap var, her biri Çin için farklı bir gelecek projeksiyonu sunmaktadır. Çin'in geleceğiyle ilgili olarak yapılan kestirimlerin en ilginçlerinden biri Minqi'nin (2003) yaptığı kestirimdir. Gerçekçi olmasa da dünya kapitalizminin geleceğiyle ilgili bir endişeyi ima etmesi açısından ilginçtir. Buna göre Çin sahip olduğu ekonomik ve askeri potansiyelin sayesinde çevre bir ülke olmaktan yarı-çevre bir ülke olmaya terfi edecektir. Dünya sistemi perspektifinden yapılan bu kestirim aslında ilerde Çin merkezli bir birikim

²³ Hatta Arrighi İngiliz ve Amerikan kapitalizminin gelişmelerindeki farklılıklardan bahsederken, kurumsal şirket merkezli Amerikan kapitalizminin tersine İngiliz kapitalizminin esnek bir örgütlenmeye sahip aile işletmeleri üzerinde yükseldiğini belirtmektedir (Arrighi, 2004).

dairesinin Amerikan birikim dairesinin yerini alacağını ima etmektedir. Ancak, bunun gerçekleşmesi halinde ortaya çıkacak durum, yaratacağı siyasal kaos bir yana, küresel kapitalist sermaye birikimi açısından ölümcül bir durumdur. Çünkü bu durumda Çin’de işgücü maliyetleri en azından diğer yarı-çevre ülkelerdeki seviyelere yükselecek ve küresel işgücü maliyeti sermaye açısından katlanılmaz boyutlara çıkacaktır.

Daha çok bilinen bir projeksiyon ise Arrighi’nin yaptığı kestirimdir (Arrighi, 2004). Aslında bu kestirim sadece Çin ile ilgili değildir, bölgesel olarak Doğu ve Güney Doğu Asya’nın tamamıyla ilgilidir. Yukarıdakiyle çok benzer bir şekilde Asya merkezli birikim dairesinin ABD merkezli birikim dairesinin yerini almaya aday olduğu iddia edilmektedir. Her iki tezin de zayıf yanı hiç kuşkusuz ulusal gelişmenin kendine has kapitalist dinamiklerini göz ardı etmeleridir (ki Dünya Sistemi bakış açısına getirilen en önemli eleştirilerden biri budur). Hem İngiliz hem de Amerikan kapitalizmi dünya hegemonyasına yükselirken askeri ve politik anlamda da liderliği yavaş yavaş ele geçirmişti. Bu ele geçirme kendini devletin savaş yapma ve rakibine kendi iradesini zorla kabul ettirme kabiliyetindeki artışla birlikte işleyen bir süreçti. Ayrıca hegemonyayı kazandıran yine de öz merkezli bir sermaye birikimiydi. Bu süreçlerin hiç birisi Çin örneğinde yoktur. Kısacası dünya kapitalizminin egemenlik statüsünde bir nöbet değişimi olsa bile Çin’in henüz bunu gerçekleştirebilecek yetiye sahip olmadığı görünmektedir.

Çin kapitalizminin geleceğiyle ilgili bir kestirimde bulunmak için şu anda sahip olduğu avantajları ve kısıtları gözden geçirmekte yarar var. Çin sahip olduğu geniş işgücünü düşük ücretle daha uzun süre istihdam edebilir, hem de şu anda Çin’de artan ölçekte işçi ve köylü eylemliliğine rağmen. Hala emilmeye açık büyük miktarda kırsal kökenli işgücü mevcut. Ayrıca işçi sendikalarının ve toplumsal muhalefetin zayıflığı göz önüne alınırsa, bu birikim rejiminin bir süre daha sürdürülebileceği kolayca anlaşılabilir. Çin’in sahip olduğu büyük iç pazar ve düşük maliyetli ihracatın yarattığı dış pazar olanakları bir süre için, Çin’in sürdürdüğü birikim rejimini de bunalıma sürükleyecek bölgesel bir aşırı üretim krizinin ortaya çıkmasını engelleyebilir. Ancak bütün bu avantajların yanında Çin’in sahip olduğu kısıtlar bir kriz olasılığını derinleştirmektedir.

İlk olarak, uyguladığı sermaye birikimi rejimi paradoksal olarak Çin’i daha fazla ihracata, daha fazla ithalata ve daha fazla yabancı sermayeye bağımlı kılmaktadır. Üstelik bağımlılığın sürekli ucuz ve bol iş gücüyle desteklenmesi bir zorunluluktur. Ancak bu birikim şekli Çin’i kapitalist hiyerarşide üst sıralara yükseltmeyi başaramayacaktır. Gelişkin bir kapitalizm bir birine paralel işleyen iki süreci zorunlu kılmaktadır. İlk olarak alım gücü yüksek bir iç pazarın yaratılması ve ulusal üretime

girdi sağlayan dış pazarların dolaylı ya da dolaysız olarak kontrol altına alınması gerekmektedir. Özellikle bu ikincisi politik ve askeri m¼dahale gerekliliğini doğurmaktadır; dolayısıyla gelişkin kapitalizm mutlaka emperyalist olmak zorundadır. Ulusal kapitalizm ancak bu ortamda sermaye malları ve ara malları ¼reten sekt¼r yaratmaya yetkin bir duruma gelir. Oysa Çin'in takip ettiği sermaye birikimi rejimi b¼yle bir gelişmenin ortaya çıkmasını engelleyecektir. Ayrıca Çin dış pazarların, özellikle de ABD ve Avrupa pazarlarının merhametine daha bağımlı bir hale geldiğinden bir politik karşı çıkış olasılığı giderek zayıflamaktadır.

Ayrıca Çin'in Dış Ticaret Örg¼tü'ne 2001 yılında katılması Çin için pek çok yaptırım anlamına gelmektedir. Çin'deki finans piyasalarının uluslar arası finans piyasalarına artan ölçeekte eklemlenmesi sonucunda, Çin'in diğer Asya ¼lkelerinin yaşadığı türden makroekonomik şoklara giderek daha açık hale geleceği kesindir. Çin'in finansal sisteminin yapısal bozuklukları da buna yardım edecektir. Ayrıca Çin'in uluslar arası para ve finans akımlarının merkezine doğru çekilmesi, Yuan'ın uluslar arası paralar karşısındaki değeri ¼zerindeki mutlak hakimiyetini yitirmesine yol açaacaktır (bu süreç işlemektedir). B¼ylece Çin ihraç mallarının rekabet g¼c¼n¼ arttırmak adına sadece birim iřg¼c¼ maliyetini daha fazla d¼ř¼rme almasıyla baş başa kalacaktır. Sermaye birikiminin belirtilen niteliğinden dolayı daha sermaye yoğun ve iřg¼c¼nden daha fazla tasarruf eden bir birikim metodu da hem sosyal hem de ekonomik olarak katlanılmaz bir y¼k getireceğinden, Çin b¼yle bir tercihte bulunma özg¼rl¼đ¼n¼ elde edebilse bile bu, tercih edilemeyecek bir alternatif olarak kalacaktır.

B¼yle bir sanayileşme Çin'in ithalata bağımlılığını arttırmaktadır. Özellikle girdi ¼retimi konusunda ciddi sıkıntılı olan Çin, girdi konusunda giderek daha fazla bağımlı bir hale gelmektedir. Gelişmiş kapitalist ¼lkelerin girdi kaynakları ¼zerindeki politik ve ekonomik kontrol¼nden mahrum Çin, uluslar arası piyasalardaki fiyat dalgalanmalarına karşı oldukça duyarlıdır. Kendi topraklarındaki doğal kaynakları ise, b¼y¼k bir çevre felaketinin eşiğine gelme pahasına, t¼k¼tme¼ ¼zeredir. Kısacası Çin'in elinde sadece sınırsız ve ucuz iřg¼c¼ vardır; bu sınırsız ve maliyeti d¼ř¼k iřg¼c¼ buna razı olduğu s¼rece.

Sonuç olarak, Çin ne yeterince özg¼nd¼r ne de 'mucize'. Geleneksel iktisat ekol¼nden gelmeyen bazı iktisatçıların ve geleneksel iktisat literat¼r¼n¼n ima ettiği kadar parlak değildir, tersine diğer Asyalı başarı ¼rneklerinin sahip olduğu kısıtların çoğuna sahiptir. Ayrıca D¼nya Sistemi perspektifinden yazarların iddia ettiği gibi ne Asya'nın ne de Çin'in Anglo-Amerikan sermaye birikimi dairesini sona erdirecek araçlara ve vizyona sahip olmadıkları ortadadır. Özellikle Çin'in kapitalist hiyerarşide y¼kseldiđini d¼ř¼nmek için elimizde bir kanıt yok, geleneksel iktisadın kendine has

kriterler kümesindeki kriterlere bakarak bunu söylemek, tarihsel verilerin ışığında, çok zordur. Çin'in dünya kapitalizminin hiyerarşik yapısı içinde yükselmediğine tam tersine, Dünya Sistemi Perspektifinin terminolojisiyle konuşmak gerekirse, henüz 'çevreleştiğine' tanık olmaktadır.

KAYNAKÇA

- Amsden, A. (1992), *Asia's Next Giant*, Londra:Oxford University Press.
- De Angelis, M. (2000), *Marx's Theory of Primitive Accumulation: A Suggested Reinterpretation*, UEL, Department of Economics, Working Paper No.29.
- Arrighi, G. (2004), *Uzun Yirminci Yüzyıl*, Ankara: İmge.
- Ashley, A. (2005), "Enter the Dragon China Inc.- The Rise of a Power", *International Socialist Review*, 42.
- Brau de, A., Huang, J., Rozelle, S., Zhang, L. ve Zhang, Y. (2002), "The Evolution of China's Rural Labor Markets during the Reforms", *Journal of Comparative Economics*, 30, 329-353.
- Brooks, R. ve Tao, R. (2003), *Chinese Labor Market and Challenges*, IMF Working Paper No. 03/210.
- Cailliez, C. (1998), "The Collapse of the Rural Health System", *China Perspectives*, 18, 36-45.
- Cavallo, D. ve Mondino, G. (1995), "Argentina's Miracle? From Hyperinflation to Sustained Growth", *Annual World Bank Conference on Development Economics*, Washington, DC, The World Bank.
- Chan, A. ve Wang, H. (2004/2005), "The Impact of the State on Workers' Conditions - Comparing Taiwanese Factories in China and Vietnam", *Pacific Affairs*, 77(4), 629-646.
- Chan A. ve Xiaoyang, Z. (2003), "Disciplinary Labor Regimes in Chinese Factories", *Critical Asian Studies*, 35(4), 559-584.
- Chan, J.W. (2005), *Gender and Global Labor Organizing: Migrant Women Workers of the Garment Industry in South China*, Chinese Working Women Network (CWWN).
- Chen, A. (2005), "Assessing China's Economic Performance since 1978: Material Attainments and Beyond", *The Journal of Socio-Economics*, 34, 499-527.
- Chen, M. ve Chan, A. (2004), "Employee and Union Inputs into Occupational Health and Safety Measures in Chinese Factories", *Social Science & Medicine*, 58, 1231-1245.
- CLW/NLC (China Labor Watch/National Labor Committee) (2005a), *Holiday Cards of Abuse Wal-Mart in China: What They do not Want us to Know*, (www.chinalaborwatch.org).
- CLW/NLC (China Labor Watch/National Labor Committee) (2005b), *Wal-Mart Sweatshop Toys Made in China: "Always Low Prices" Means Rolling Back Respect For Human Rights* (www.chinalaborwatch.org).
- Collins, S. (1990), "Lessons from Korean Economic Growth", *American Economic Review*, 80(2), 104-107.
- Davis, D. (2005), "Urban Consumer Culture", *The China Quarterly*, 183, 692-709.

- Dikmen, A.A. (2006), *Bir İlkel Birikim Aracı Olarak Özelleştirme ve Taşeronlaşma*, SBF Tartışma Metinleri, No.97, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara.
- Dobb, M. (1992), *Kapitalizmin Gelişimi Üzerine İncelemeler*, İstanbul:Alan.
- Fleisher, B.M. ve Yang, D.T. (2003), "Labor Laws and Regulations in China", *China Economic Review*, 14, 426-463.
- Guo,S. (2003), "The Ownership Reform in China: What Direction and How Far ?", *Journal of Contemporary China*, 12(36), 553-573.
- Hart-Landsberg, M. ve Burkett, P. (2006), *Çin ve Sosyalizm: Küresel Çatışmanın Yeni Aktörü*, İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Holmström, N. ve Smith, R. (2000), "The Necessity of Gangster Capitalism: Primitive Accumulation in Russia and China", *Monthly Review*, 51(9),1-15.
- Hore, C. (2004), "China's Century", *International Socialism Journal*, 103.
- Huang, X. (1999), "Divided Gender, Divided Women: State Policy and the Labour Market", West, J., Mighua, Z., Xianggun, C. ve Yuan, C. (der.) *Women of China: Economic & Social Transformation*, New York: Palgrave Publishers.
- Huang, Y. (2004), "Bringing the Local State Back in: The Political Economy of Public Health in Rural China", *Journal of Contemporary China*, 13(39), 367-390.
- Hui, Q. (2003), "Dividing the Big Family Assets", *New Left Review*, 20, 83-110.
- Kaminski, A. (1975), "Neo-Serfdom in Poland-Lithuania", *Slavic Review*, 34(2), 235-268.
- Köse A.H. ve Öncü, A. (2000), *Kapitalizm, İnsanlık ve Mühendislik: Türkiye'de Mühendisler ve Mimarlar*, Ankara:TMMOB.
- Krueger, A. (1990), "Asian Trade and Growth Lessons", *American Economic Review*, 80(2), 108-112.
- Kwon, J. (1994), "The East Asia Challenge to Neoclassical Orthodoxy", *World Development*, 22(4),635-644.
- Lall, S. (1994), "The East Asian Miracle: Does the Bell toll for Industrial Strategy?", *World Development*, 22(4),645-654.
- Lam, T.F.K. (2001), "Occupational Safety and Health in China", *Asian Labor Update*, 39.
- Lauridsen, L.S. (1998), "The Financial Crisis in Thailand: Causes, Conduct and Consequences?", *World Development*, 26(8),1575-1591.
- Liu, J. (2005), "Crime Patterns during the Market Transition in China", *British Journal of Criminology*, 45, 613-633.
- Lucas,Jr. R.E. (1993), "Making a Miracle", *Econometrica*, 61(2), 251-272.
- Marx, K. (1990), *Capital I*, New York: Penguin.
- Marx, K. (1993), *Grundrisse*, New York: Penguin.
- Meng, X. ve Zhang, J. (2001), "The Two-Tier Labor Market in Urban China: Occupational Segregation and Wage Differentials between Urban Residents and Rural Migrants in Shanghai", *Journal of Comparative Economics*, 29(3), 485-504.
- Messner, S. (2001), *Crime and Social Control in a Changing China*, Westport: Greenwood Publishing Group, Incorporated.

- Minqi, L. (2003), *China's Class Structure in World System Perspective*, (www.chinastudygroup.org).
- Moore, D. (2004), "The Second Age of the Third World: From Primitive Accumulation to Global Public Goods?", *Third World Quarterly*, 25(1), 87-109.
- Moore, J. W. (2002), "The Crisis of Feudalism: An Environmental History", *Organization and Environment*, 15(3), 301-322.
- National Bureau of Statistics of China (değişik yıllar), *China Statistical Yearbook*, Pekin: NBSC.
- Ngai, P. (2004), "Women Workers and Precarious Employment in Shenzhen Special Economic Zone, China", *Gender and Development*, 12(2), 29-36.
- Polanyi, K. (1986), *Büyük Dönüşüm*, İstanbul: Alan.
- Ranis, G. (1995), "Another Look at the East Asian Miracle", *World Bank Economic Review*, 9(3), 509-534.
- Rozelle, S., de Brauw, A., Huang, J., Zhang, L. ve Zhang, Y.(2002), "China's Rural Labor Markets", *China Business Review*, 29(2), 18-24.
- Qinglian, H. (2000), "China's Listing Social Structure", *New Left Review*, 5, 69-99.
- Shi, L. (2003), *Current Conditions of China's Working Class* (www.chinastudygroup.org).
- Shieh, S. (2005), "The Rise of Collective Corruption in China: The Xiamen Smuggling Case", *Journal of Contemporary China*, 14(42), 67-91.
- Solinger, D. (2004), *The Creation of a New Underclass in China and its Implications*, Department of Political Science, University of California: Irvine.
- Unger, J. ve Chan, A. (1999), "Inheritors of the Boom: Private Enterprise and the Role of Local Government in a Rural South China Township", *The China Journal*, 42, 45-74.
- Valenzuela, A. (1997), "The Chilean Miracle: Lessons of South America's Success Story", *Harvard International Review*, 19(4).
- Wade, R. ve Veneroso, F. (1998), "The High Debt Model versus the Wall Street-Treasury-IMF Complex", *New Left Review*, 228, 3-23.
- Wade, R.H. (1998), "The Asian Debt-and-Development Crisis of 1997-?: Causes and Consequences", *World Development*, 26(8), 1535-1553.
- Wallerstein, I. (1980), *Mercantilism and the Consolidation of the European World-Economy 1600-1750*, New York: Academic Press.
- Wang, X. (2002), "The Post-Communist Personality: The Spectre of China's Capitalist Market Reforms", *The China Journal*, 47, 1-17.
- Wedeman, A. (2005), "Anticorruption Campaigns and the Intensification of Corruption in China", *Journal of Contemporary China*, 14 (42), 93-116.
- Wit, B. de, and Dyk, B. van (1996), "Lessons from a Brazilian Miracle: Surviving and Thriving in a Highly Inflationary Environment", *The Columbia Journal of World Business*, 31(3), 14-33.
- Wright, T. (2004), "The Political Economy of Coal Mine Disasters in China: "Your Rice Bowl or Your Life", *The China Quarterly*, 179, 629-646.
- Xulin, D. (2003), *Looming Social Crises: China at a Cross Road*, China Study Group (www.chinastudygroup.org).

- Yao, S., Zhang, Z. ve Hanmer, L. (2004), "Growing Inequality and Poverty in China", *China Economic Review*, 15, 145-163.
- Ye, Z., Young, J. ve Hulme, V. A. (2002), "Hope for China's Migrant Women Workers", *China Business Review*, 29(3), 30-36.
- Ying, Z., Webber, M. ve Wang, M. (2003), "Foreign Direct Investment and Labour Relations", Webber, M. J. (der.). *China's Transition to a Global Economy*, Gordonsville: Palgrave Macmillan, 93-112.
- Zhang, X. ve Kanbur, R. (2005), "Spatial Inequality in Education and Health Care in China", *China Economic Review*, 16, 189-204.